

Erkən yeni dövr

Vaqif şeirinin vəzni

Ataəmi Mirzayev

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Annotasiya. Molla Panah Vaqisin əldə olan şeirlərinin vəzni üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, şair öz yaradıcılığında xalq şeirinə məxsus heca vəzninə daha geniş yer vermişdir. Onun ədəbi xidmətləri sayasında xalq yaradıcılığından gələn heca vəzni şeir yazılı ədəbiyyatın on geniş yayılmış qolu kimi tanınmışdır. Vaqisin əruz vəznində yazılış şeirlərinin tədqiqindən də aydın olur ki, şair bu vəzndən istifadədə də xalq üslubundan bəhrələnərək yazılı ədəbiyyatda yeni bir istiqamət yaratmışdır. Şairin klassik üslubda yazdığı əsərlərin bəhrini müəyyənləşdirmək onun istifadə etdiyi bəhrlərə yaradıcılığının ideya istiqamətlərinin göstərdiyi təsiri öyrənmək baxımdan da əhəmiyyətliidir. Vaqif klassik üslubda yazdığı əsərlərində xalq şeirinin məzmun aydınlığını, milli intonasiyasını, ritmini, eləcə də xalq damışq dili ifadələrini işlətmək hesabına əruz vəzniin xəlqılışmasında xüsusi rol oynamışdır.

Açar sözlər: vəzni, heca vəzni, bölgü, əruz, ölçü, təfili

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.09.2020; qəbul edilib – 15.09.2020

Rhythm of Vagif's poem

Ataəmi Mirzayev

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Abstract. The researches on the rhythm of Molla Panah Vagif's poems show that the poet in his creativity gave wide coverage to syllabic rhythm belonging to folk poetry. Due to the poet's literary services, the poem in syllabic rhythm of the folk art was recognized as the most common branch of written literature. It is understood from Vagif's poems written in aruz rhythm that the poet created a new aspect in written literature by benefiting from the folk style in the use of this rhythm. Defining the bahrs of poet's works written in classical style is important in terms of studying the influence of the poet's idea on the bahrs he used. Vagif played a special role in popularizing aruz rhythm by using content clarity, national intonation, rhythm of folk poetry and folk colloquial expressions in his classical works.

Keywords: rhythm, syllabic rhythm, division, aruz, measure, tefili

Article history: received – 05.09.2020; accepted – 15.09.2020

Giriş / Introduction

Molla Panah Vaqif hayatı gerçekliklərini poeziyanın birbaşa tərənnüm obyektinə çevirən bir sənətkar kimi erkən realizm dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsidir. Onun yaradıcılığı ilə ədəbiyyat tariximizdə xalq ənənələri formalasdı və bununla xalq-aşiq şeiri klassik ədəbiyyatla bərabər işləklilik səviyyəsi qazanmış oldu. Vaqifin ədəbi xidmətləri sayısında xalq yaradıcılığından gələn heca vəzni şeir yazılı ədəbiyyatın ən geniş yayılmış qolu kimi tanındı və qoşma janrı özüna möhkəm yer tutdu.

Əsas hissə / Main Part

Təsadüfi dəyil ki, Vaqif ırsinin görkəmli tədqiqatçısı prof. Araz Dadaşzadə bu barədə yazarlıdı: "Şairin (Vaqifin – A.M.) Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində tutduğu mövqeyi, əsasən, onun şeirin vəzni və dil imkanlarını genişləndirməsi ilə təyin olunur... Vaqif və Vidadiinin səyi nöticəsində heca vəzni yazılı ədəbiyyatdakı mövqeyini kifayət qədər möhkəmlətdi və oruz vəzni ilə bərabər hüquq qazandı. Vaqif öz şeiri ilə Azərbaycan poeziyasında heca vəzni üçün geniş inkişaf yolu açdı" [2, s.133].

Vaqifin olimizdə olan ədəbi ırsı (Vidadi ilə müşaiiro hesaba alınır) 192 əsərdən ibarətdir ki, bunlardan 131-i heca, 61-i isə oruz vəznində yazılmışdır. Heca vəznində olan 131 şeirin 125-i qoşma, 6-5 isə təcnis janrındadır. Məlumatlı ki, heca vəzni xalqımızın özünəməxsus milli şeir ölçüsüdür. Bu vəzniň əsas tələbi misralarda hecaların sayca bərabər olmasıdır. Yəni şeirin birinci misrası neçə hecadan ibarətdirsə, qalan bütün misralarda bir o qədər heca olmalıdır. Vaqifin heca vəzniində olan qoşma və təcnisləri da janrı tələbinə görə onbirheçalıdır. Qoşmalarдан:

*Oğrun baxa-baxa, ey çeşmi nərgis, (11 heca)
Dərda saldin məni, xəstəhal etdin, (11 heca)
Həsratından oldüm, oldüm, dirildim, (11 heca)
Nə bir yada saldin, nə sual etdin. [3, s.90] (11 heca)*

Təcnislərdən:

*Gözəl boylu, gözəl xoynu, gözəl yar, (11 heca)
Nə gözələn, geyinibsan ali son, (11 heca)
Gözəl gözün hərdən qiya baxanda, (11 heca)
Gözəl canı gözəl təndən alsan. [3, s.141] (11 heca)*

Ancaq şairin qoşmalarından təqdim olunan aşağıdakı nümunənin ilk misrası 12 hecadan ibarətdir:

*Kür qıraqının acəb seyrəngahı var, (12 heca)
Yaşılbaş sonası, hayif ki, yoxdur! [3, s.114] (11 heca)*

Maraqlı cəhətdir ki, bu misranın 12 hecadan ibarət olması heç də diqqəti cəlb etmirmə və vəzni pozuntusunu kimi özünü göstərmir. Həmin misranın oxunuşu zamanı "qıraqının" sözü xalq-danışiq dilində – "qıraqın" şəklində tələffüz edildiyindən heç bir qüsür nəzər çarpmır.

Bildiyimkimi, heca vəzni şeirlərdə misradaxili bölgü bütün söz principinə əsaslanır. Yəni fasilə hər hansı misri daxilində söz bitəndən sonra rühsət bilar, sözü hissələr bəla bilmez. Heca vəzniň tələbinə görə, misralar cənbi sayda hecalardan ibarət olduğu kimi, misra daxilindəki bölmülərdə də hecaların sayca mütənasibliyi gözlənilməlidir. Qoşma və təcnislərdə misralardakı hecaların sayı 11-dir. Onbirheçali şeirlərin isə işlək bölgüsü 6-5 və 4-4-3-dür. Vaqifin heca vəznində olan şeirlərdə də işlək bölgülər 6-5 və 4-4-3 şəklindədir. Nümunələrə diqqət edək:

*Ey susan sunbulüm, // al zənaxdanlim, (6-5=11)
Qurban olsun lala, // gül ilən səna. (6-5=11)
Bu neça gündür ki, // sandon ariyyam, (6-5=11)
Sanasan həsratəm // il ilən səna! [3, s.27] (6-5=11)*

***

*Öldə ayna, // gözə sürmə // çəkəndə, (4-4-3-11)
Ala günün // bulağından // öpəydim. (4-4-3=11)
Zənaxdanın // çəvrəsindən, // xalindən, (4-4-3=11)
Qələm qəşin // qabağından // öpəydim. [3, s.62] (4-4-3=11)*

Göründüyü kimi, verilən birinci nümunənin bütün misralarında bolğu 6-5, ikinci örnəkdə isə 4-4-3 şəklindədir.

Vəzniň tələbinə görə, hər hansı bir nümunənin birinci bəndinin ilk misrasından tutmuş son misrasınınadəq cənbi bölgündə istifadə edilməlidir. Lakin Vaqifin qoşma və təcnisləri üzündə aparılan müşahidalar göstərir ki, onun əsərləri içərisində bütün misralarının bolğu cənbi olan nümunələr çox azdır. Professor Araz Dadaşzadə bunu belə izah edir: "Vaqif... bir çox hallarda şeirin bədiliyinə xalq gətirmədən bölgü qanunundan uzaqlaşır. Bəzən cənbi qoşmanın hər bir bəndi müxtəlif təqtilərdə (bölünlərdə – A.M.) yazılır. Bəzən isə hər cənbi ayn-ayrı misraları müxtəlif təqtidə olur" [2, s.137]. Bu deyilənlərin tövdiqi üçün ayn-ayrı örnəklərə diqqət edək. Şairin aşağıda ilk bəndi təqdim edilən beş bənddən ibarət qoşmasının bütün misralarında 6-5 bolğusu gözlənilmişdir:

*Öyübdür qəddimi, // dəlib bağımı
Bir kirpiyi oxlu, // qaşı kamanlı,
Gözləri can alan // cəllədi-sərməst,
Baxışlı həramı, // qəməzəsi qanlı. [3, s.139]*

Şairin "Bir fitnə fellinin, üzü xallının" [3, s.75] və "Ey camalı günəş, zülfli dilkəş" [3, s.133] misraları ilə başlayan qoşayarpaq qoşmalarında da cənbi vəziyyət müşahidə edilir: beş bənddən ibarət hər iki qoşmanın bütün misralarında bolğu 6-5 şəklindədir. Onu da xusus yeqd edək ki, Vaqifin heca vəznində olan şeirlərdən da an işlək bolğu 6-5-dir. Şairin qoşma və təcnisləri içərisində bütünlük 4-4-3 bölgüsündən olan nümunəyə təsaduf etmişdir. Həmin bölgüyə aid nümunələr ayn-ayrı bəndlər və misralar şəklində rast gəlinir. Şairin "O şüx qəməzərin, xəncər kirpiyi" [3, s.13] misrası ilə başlayan dörd bəndlik qoşmasının bircə misrası 4-4-3, digər misraları isə 6-5 bölgüsündədir. Eyni sözləri məşhur "Səvdiyim, ləblərin yaqtı hanzər" [3, s.110] misrası ilə başlayan qoşmeye da aid etmək olar. Beş bənddən ibarət "Yenə son gördüm, bağrim oxlandı" [3, s.132] misrası ilə başlayan qoşmada isə iki misra 4-4-3, digər misralar 6-5 bölgüsündədir.

İlk bəndi təqdim edilən nümunədə isə 4-4-3 ilə 6-5 bölgüsü növbəli şəkildə sıralanmışdır:

*Bulud zülfli, // ay qabaqlı // gözəlin, (4-4-3=11)
Duruban başına // dolanımaq gərk. (6-5=11)
Bir evdə ki, // belə gözəl // olmaya, (4-4-3=11)
O ev bərəbd olub // talanımaq gərk. [3, s.49] (6-5=11)*

Vaqifin "Boyun surahıdır, bədənin bülür" misrası ilə başlayan beş bəndlik məşhur "Pəri" rədifi qoşmasında əsas bolğu 6-5 olsa da, iki bənddə bu prinsip pozulmuşdur:

*Üz yanında // təkəlübdir // tel nazik, (4-4-3=11)
Sına meydan, // zülf pərişan, // bel nazik, (4-4-3=11)*

*Ağız nazik, // dodaq nazik, // dil nazik, (4-4-3=11)
 Ağ əllərin elvan // hənədən, Pəri! (6-5=11)*

***

Günəş təki // hər çixanda // səhərdən (4-4-3=11)

Alırsan Vaqifin // əqlini sərdən. (6-5=11)

Duaçınmam, // salma məni // nəzərdən, (4-4-3=11)

Əksik olmayasın // sənədən, Pəri! [3, s.41] (6-5=11)

Göründüyü kimi, təqdim edilən birinci bəndin ilk üç misrası 4-4-3, sonuncusu 6-5, ikinci bənddə isə birinci və üçüncü misralar 4-4-3, ikinci və dördüncü misralar 6-5 bölgüsündədir.

Bəsliliklə, Vaqifin heca vəznili şeirləri üzərindəki müsahidələr göstərir ki, şair bədiliyi qorumaq məqsədilə bir çox əsərlərində heca vəzninin bölgü ilə bağlı tələblərinin pozisyonudur. Ancaq bu pozisuntular həmin şeirlərin oxunuşu zamanı ümumi ahangın içində itir və şeirlər bədililiyinə heç bir xələl götmür. Məhz bunun nəticəsidir ki, Vaqifin heca vəznili şeirləri həmişə sevila-sevila oxunur və yaşayır.

Vaqif adəbiyyat tariximizdə daha çox heca vəznində yazılmış şeirləri ilə maşhur olsa da, onun klassik şeir janlarında, əruz vəznində yazılmış əsərləri də vardır. Şairin əruz vəznində olan 61 şeirinin janları üzrə bölgüsü isə belədir: 19 qozəl, 34 müxəmməs, 5 müstəzad, 1 müsbət, 2 müsəssər. Lakin nəzər almaq lazımdır ki, Vaqifin klassik şeir janlarında yazdığı şeirlərin özlərində də həm məmən, həm də formaca xalqılıqlaşma müşahidə olunur. Bu örnəklərdə klassik şeir janları üçün səciyyəvi olan sufi-pantos ideyalara tsaduf edilmiş, onlarda Şərqi poetikasına məxsus rəngarəng ləsli sonatlar, mərtəbəli metaforik şifurlar, qalız izafət tərkibləri, demək olar ki, yoxdur.

Vaqifin klassik əslubda yazdığı əsərlərin bəhrini müəyyənləşdirmək onun istifadə etdiyi bəhərləri yaradıcılığının ideya istiqamətlərinin göstərdiyi təsiri öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir. Onu da qeyd edək ki, şairin klassik əslubda yazdığı şeirlərin vəzni xüsusi olaraq aşdırılmışdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, Vaqifin yaradıcılığına məxsus iki xüsusiyyət – daha çox səciyyəvi sayılan şux, nikbin əhvali-ruhiyyə, eləcə də ömrünün sonlarında müsahidə olunan bədbin notları onun istifadə etdiyi əruz bəhərlərinin növlərində də özünü bürüza verir. Başqa bir cəhdən isə Vaqifin istifadə etdiyi bəhərlər heca vəznində yaxın olmaqla bərabər, ifadə tərzinə görə də soləllərindən seçilir. Bir neçə şeir nəzərə alınmasa, Vaqifin klassik janrlarda yazdığı şeirlər xalq dənəsiq dilinə yaxınlığı, milli leksikonu ilə diqqəti cəlb edir. Bununla də o, klassik əslubda yazdığı əsərlərdə xalq şeirlərinin məzmun aydınlığı, milli intonasiyası, ritmi, eləcə də xalq danışq dili ifadələrinin işlətmək hesabına əruz vəzninin xalqılıqlasmasına xüsusi rol oynamasıdır.

Vaqif əruz vəznində yazdığı şeirlərində Azərbaycan ərzundan işlənmiş 12 bəhrin yalnız iki-sindən – həzəc və ramal bəhrindən istifadə etmişdir. Onu da qeyd edək ki, şairin istifadə etdiyi hər iki bəhərə aid növ və variantlar Azərbaycan adəbiyyatında onun geniş yayılmaqla bərabər, ritm və intonasiya baxımından da heca vəzninə yaxın olan ölçü və qəliblərdəndir.

Azərbaycan ərzundan birinci yeri həzəc bəhəri tutur. "Həzəc" sözü ərab dilində *xosa gelən avaz, iraya yatan xoş səs, xoş avazla oxumaq* deməkdir. Klassik adəbiyyatımızda on gözəl lirik şeirlər, məhabbat mövzusunda yaxlanan poemalar bu bəhərdə qalmaq almışdır. Vaqif da real məhabbat tərənnüm edən əsərlərinin böyük bir qismını həzəc bəhrində yazmışdır. Bu bəhrin poeziya tariximizdə 15 növ işlənməmişdir [1, s.201]. Vaqifin yaradıcılığında isə bu 15 növün ikisi – birinci və səkkizinci növü tətbiq edilmişdir.

Həzəc bəhrinin birinci növü "dördbölməli bütün həzəc" adlanır. Vaqifin bu növdə 13 şeiri vardır. Bunların 9-ü qozəl, 4-ü isə müxəmməmdir. Bu növün 3 varianta vardır. Vaqif yaradıcılığında bu növün birinci və ikinci variantlarından istifadə edilmişdir; I variant *məfə İlün məfə İlün məfə İlün məfə İlün*, II variant isə *məfə İlün məfə İlün məfə İlün məfə İlün* olcusundur [1, s.202].

Vaqifin həzəc bəhrinin birinci növünün birinci variantında 7 qozəli və 2 müxəmməsi vardır. Qəzəllərdən ikisinin mətlə beyti:

1. Əzəldən biz Olub risva	də bir şəkkər ağızdan-a	ləbi sevdik -ğıza düdük	sevənlərtək, suxənlərtək* [3, s.163]
2. Qarabağ iç Cavansır iç	-ra bir şair -ra bir möyzün	kəlimulla bayati dəs	-hi(i) Musadır, -ti-beyzad [3, s.152]
<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>

Həmin ölçüdə olan digər qəzəllərin rədifi: "Artısan" [3, s.155], "Olsun" [3, s.159], "Göndərdim" [3, s.160], "Gəldim" [3, s.161], "Yoxdur" [3, s.164].

Həmin ölçüdə olan müxəmməslərin baş beytləri:

1. Əla, ey təx Xəyalım şəh	-tigahi-mə -rinin sərdə	-dəlat sulta -ri-zül-ehsə	-ni, xoş goldın! -ni, xoş goldın! [3, s.189]
2. Üzündən ol Ozun bir gu	günəş ruxsa -şəyə ondan	-r(i) ta mə'cər məhi-anvar	çəkib durmuş, çəkib durmuş [3, s.201]
<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>

Vaqifin həzəc bəhrinin birinci növünün ikinci variantında 2 qozəli, 2 müxəmməsi vardır. Həmin qəzəllərin mətlə beytləri:

1. Riyayü kib Təvəzədür	-rū kizbü bùx səfəvü sıd	-l olur naya -qılıs əsba	-b igitlərdo, -b igitlərdo. [3, s.147]
2. Vidadiən ol Bu halı gördü	gələn kağız qəm filha	məni fərxən -l(i) məndən in	-dəhal etdi, -tigal etdi. [3, s.148]
<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>

Həmin ölçüdə olan müxəmməslərin baş beytləri:

1. Nə xoşdur ba Tamaşa ey	-ş(i) qoymaq bir -ləmək ol hal	guləndəmin -qə zülfə ağ	qucağında, buxağında [3, s.165]
2. Bu hal ilə, Cigər pərka	həbibim, həs -ləsindən na	-rətindən ca -vəki-muğja	-n(i) keçsinmiş? -n(i) keçsinmiş? [3, s.202]
<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>	<i>məfə İlün</i>

Həzəc bəhrinin səkkizinci növü "dördbölməli sınıq açıq naqış həzəc", yaxud "müstəzad həzəci" adlanır. Vaqifin bu növdə 14 şeiri vardır. Bunların 2-si qozəl, 6-sı müxəmməs, 5-i müstəzad, 1-i isə müəssərdir. Şairin yaradıcılığında bu növün iki variantından istifadə edilmişdir; I növ *məfə İlün məfə İlün məfə İlün məfə İlün*, II növ isə *məfə İlün məfə İlün məfə İlün məfə İlün* olcusundur [1, s.209-210].

Vaqifin həzəc bəhrinin səkkizinci növünün birinci variantında yazılmış 5 müxəmməsi vardır. Onlardan birinin ilk bəndi:

Sevdayi- Can rıştə Məddi-nə	saçın, keçəsə -si keysuyi- -zərim qəddi-	yüz il, sərdə sitəmərdə sənubərdə	-n üzülməz, -n üzülməz, -n üzülməz,
-----------------------------------	--	---	---

Burada və irələdə hər yerdə orta və son bölmələrin başlangıcında olan defin sözün iki bölüm arasında parçalanmasını göstərir, yəni bu defisindən sonra duran söz hissəsi, heca və ya hərf qabağı bölümün sonunda olan söz hissəsi, heca və ya hərfə bitişikdir.

Burada və irələdə hər yerdə sözün hər hansı bir samit hərfi qarşısında mətarizədə verilən "i" ("i") həmin samitla bir-ləşərəmələ galən və misramın vəzni üçün müümən olan kor hecəni bildür.

Dil şövqi-Xunin ci-	tamaşayı-gorim kirpi	səmənbərdə-yi-xəncərdə	-n üzülməz, -n üzülməz. [3, s.171]
<i>maʃ'Ulū</i>	<i>maʃA' llū</i>	<i>maʃA' llū</i>	<i>fə'Ulūn</i>

Həmin ölçüdə olan digər müxəmməslərin rəsifləri: "Ələ düşməz" [3, s.172], "Gətiribsən" [3, s.188], "Gedəcəkdir" [3, s.191], "Qaraçarqat" [3, s.193].

Vaqifin alda olan adabi irsi içersinde 5 müstəzad vardır ki, onlar da həzəc bəhrinin səkkizinci növünün birinci variantındadır. Həmin müstəzadlardan birinin ilk beytini təqdim edirik:

Yarım nə	gözəl geyi	-nib, əlvən bə	-zəniبدir,
<i>məf'Ulü</i>	<i>məfA'llü</i>	<i>məfA'llü</i>	<i>fə'Ulün</i>
		Balapu	-şı-yaşlı.
		<i>məf'Ulü</i>	<i>fə'Ulün</i>
Gülşəndə,	sanasan, gü	-li-xəndən bə	-zəniبدir,
<i>məf'Ulü</i>	<i>məfA'llü</i>	<i>məfA'llü</i>	<i>fə'Ulün</i>
		Xurşidə	müqabil. [3, s.203]
		<i>məf'Ulü</i>	<i>fə'Ulün</i>

Vaqifin həzəc bəhrinin səkkizinci növünün ikinci variantında 2 qəzəli, 1 müxəmməsi, 1 müəsseri vardır. Həzəc bəhrinin səkkizinci növünün ikinci variantında olan qəzəllerin mətlə beytləri:

1. Salmaq nə Tərk cıly	-zərindən mə -mək oz qulu	-ni cananə -nu sultana	düşərmə? düşərmə? [3, s.150]
2. Simi-zə Guya ki.	-ğənən zülfü- bitib ağ gü	pərişan a -lù reyhan a	-rasında, -rasında [3, s.162]

Həmin ölçüdə olan müxəmməsin baş bəyti:

Ey gül, sa Kuyin çə	-nə yoxdur bu -məni tənə	nəzakətə vurar xüldi-	qərinə, bərinə [3, s.170]
<i>məfA'lı</i>	<i>məfA'lı</i>	<i>məfA'lı</i>	<i>fz'Ulū</i>

Həmin ölçüdə olan müəssərin bas beysi:

Ey rangi- Can qurba	rüxi-alı -n ola sən ki	-na heyran gü- -mi bir qaşı	-lū lałə, hilalə... [3, s.214]
<i>məf'Ulü</i>	<i>məf'Ulü</i>	<i>məf'Ulü</i>	<i>fə'Ulü</i>

Azərbaycan ərzündən on işlək bəhrəldən ikincisi rəməldir. "Rəməl" sözü ərəbcə *langarlanmak*, *dalğalanmaq*, *ağır-ağır*, yəni *langarla-langarla* yerimək mənasını bildirir. Bu bəhrin ahəngində dəya yerişini xaturladan bir longarılı ritm olduğu üçün həls adlandırılmışdır. Rəməl bəhrində bir əzəmət və yüksək hiss olunur. Klassik şairlərinin dövründən şikayət, hicran, qəm-qüssə ifadə edən əksər qazolları rəməl bəhrində yazılmışdır. Bu bəhrin poeziyə tariximizdə 13 növü işləməmişdir. Vaqifin yaradıcılığında isə onlardan ikisi təlbiq edilmişdir.

Rəməl bəhrinin ikinci növü "dördbölmüllü bütöv naqış rəməl" adlanır [1, s.353]. Bu növ Va-qıfın yaradılığında an sıfır növdür. Belə ki, onu arız vəzində yazdığı 61 əsərdən 26-sı bu növdədir. Bunların 7-si qəzəl, 17-si müxəmməs, 1-i müsəbbe, 1-i issa müşəşər. Rəməl bəhrinin bu növünün üç variantı vardır ki, Vaqıfin yaradılığında onuş her üçü işlənmişdir. I variant *fā'i-l-Atūn fā'i-l-Atūn fā'i-l-Atūn fā'i-l-İlūn*, II variant *fā'i-l-Atūn fā'i-l-Atūn fā'i-l-Atūn fā'i-l-İlūn*, III variant *isə-*

¹A 'ilAtün fA 'ilAtün fA 'ilAtün fA 'ilAn, ölçüsündədir [1, s.364].

Vaqifin rəməl bəhrinin ikinci növünün birinci variantində 4 qəzəli, 10 müxəmməsi, 1 müsəddəsi, 1 müəşşəri vardır. Həmin ölçüdə olan qəzallardan birinin məla bəyi:

Ey güli-xən Eylərəm şə <i>fA' ilAtün</i>	-dan fəraqın -mū sahre çə <i>fA' ilAtün</i>	-dan sənin qa -ki giriba <i>fA' ilAtün</i>	-n ağlaram, -n ağlaram [3, s.153] <i>fA' ilün</i>
--	---	--	---

Həmin ölçüdə olan digər qazəllərin rədifi: "Küsmüşəm" [3, s.154], "Bax" [3, s.156], "Gəlməmiş" [3, s.157].

Homin ölçüda olan müxəmməslərin radifları: "Küsüb" [3, s.167], "Sabah" [3, s.168], "Gərök" [3, s.171], "Gərək" [3, s.178], "Saqşal" [181], "Gözəl" [3, s.182], "Muştəqiyəm" [3, s.183], "Sevmışəm" [3, s.184], "İmisi" [3, s.194], "Çıxar" [3, s.198].

Vaqifin yaradılığında xüsusi yer tutan maşhur "Görmediim" müxəmməsi də rəməl bəhrinin ikinci növünün birincisi variantında yazılmışdır. Şair ömrünün son günlerində hayatın amansız keşməşəkli ilə toqquşşarkın qalbinin dərinliklərində gizləndiyi hiddət və kədəri, dövrdən narazılıq və şikayətləri ifadə edərək yenə rəməl bəhrinə müraciət etmişdir:

Mən cahan mül	-kündə, mütləq,	doğru halət	görmediim,
Hər nə gördüm,	əyri gördüm,	özgə babət	görmediim,
Aşınalar	ixtilatın	-da sədəqət	görmediim,
Biotü iq	-tarı ima	-nu dəyanət	görmediim,
Bivəsfadan	lacərəm təh	-sili-hacət	görmediim [3, s.185]
<i>fə il'Atün</i>	<i>fə il'Atün</i>	<i>fə il'Atün</i>	<i>fə il'üm</i>

Ramal bahrinin ikinci növünün birinci variantında olan müşəbbənin baş beyti:

Nagahan bir Yüz fəraqı	dərdə düşdü həsrətü dər	-n olmadı dər -d ilə verdin	-mən, Cavad! can, Cavad! [3, s.216]
fA 'lA:tun	fA 'ilA:tun	fA 'ilA:tun	fA 'i:hn

Hemin ölçüde olan müesserin bas beyti

Ey bütü-tu Təşneyi-di	-tizəban, gəl -darınəm, a	ki, məqalı -bi-züləli	-n istərəm, -n istərəm. [3, s.211]
--------------------------	------------------------------	--------------------------	---------------------------------------

Vaqifin rəməl bəhrinin ikinci növünün ikinci variantında 3 qəzəli, 4 müxəmməsi vardır. Həmin ölçüdə olan qazəllərin matlı beytləri:

1. Hər kimin ca Şahı-aləm	-nani kim, bir olsa, onda	əhli-ürfa rahəti-ca	-n olmaya, -n olmaya. [3, s.146]
2. Saçına uy Ol səbəbdən	-muş xəyalım inciləq qəd	çünki anbar -dim olubdur	-bu kimi, mu kimi. [3, s.149]
3. Aydın olsun Könlümlü şad	gözərlərim kim, eylədi gö	gəldi yənn -zəl nigarın	kağızı, kağızı. [3, s.158]
fa 'ilAtün	fa 'ilAtün	fa 'ilAtün	fa 'ili

Həmin ölçüdə olan müxəmməslərdən birinin baş beyti:

Ah(i)... bir sər Günbəğündən	-xoş nigarn hüsünün röv	dağı öldür -naqı öldür	-dü məni, -dü məni. [3, s.173]
fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilü

Həmin ölçüdə olan digər müxəmməslərin rədifi: "Öldürdü məni" [3, s.174], "Pəri" [3, s.175], "Gördüm Vaqif" [3, s.176].

Vaqifin rəməl bəhrinin ikinci növünün üçüncü variantında 2 müxəmməsi vardır. Həmin müxəmməslərin baş beytləri:

1. Qiş günü çün Ol səbəbdən	-ki döner şol layiq olmuş	cənnətəl-mə firxeyi-mol	-vayə kürk, -layə kürk. [3, s.179]
2. Dəhr(i)de of Xos qadı a	-du manə dil -yineyi-si	-darı diibər -mü samənbər	bir tüsəng, bir tüsəng. [3, s.180]
fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilün

Rəməl bəhrinin altıncı növü "dördbölmüllü qısa ince rəməl" adlanır [1, s.354]. Ədəbiyyatımızda bu növün 12 variantı işlənmişdir. Vaqifin yaradıcılığında isə bu növün birinci, ikinci, yedinci, sakkizinci və onuncu variantları tətbiq edilmişdir. Rəməl bəhrinin altıncı növünün birinci variantı fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün ölçüsündədir. Bu varianta aid nümunələrdə birinci təflili bəzən fA' ilAtün bölümündə də ola bilər. Vaqifin bu ölçüdə 1 müxəmməsi vardır, həmin müxəmməsinin baş beyti:

Sənin, ey şu Galmişən dər	-x(i) məlaik -gahına mən	-zada qurba dada, qurba	-nın olum, -nın olum. [3, s.187]
fA' ilAtün (fA' ilAtün)	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilün

Rəməl bəhrinin altıncı növünün ikinci variantı fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün ölçüsündədir. Vaqifin bu ölçüdə 1 müxəmməsi vardır, həmin müxəmməsinin baş beyti:

Gədə, mən qur Bela bir şu	-ban olum qaş -x(i) baxan kir	-ları kaman -piyi peykan	bacına, bacına. [3, s.166]
fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilü

Rəməl bəhrinin altıncı növünün yedinci variantı fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün ölçüsündədir. Vaqifin bu ölçüdə 4 şeiri vardır. Onların 1-i qazəl, 3-ü isə müxəmməs janrındadır.

Rəməl bəhrinin altıncı növünün yedinci variantında olan qazəlin mətlə beyti:

Kim ki, sevda Gah(i) zinda	-yi-səri-zül -na, gəhi çə	-fi-pərişa -hi-zənəxda	-nə düşər, -nə düşər. [3, s.151]
fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilün

Həmin ölçüdə olan müxəmməslərdən birinin baş beyti:

Dərdin öldür Haşratından	-dü məni, ey oda yandı	nocəvanım, din, imanım,	gələ gör, gələ gör. [3, s.192]
fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilün

Həmin ölçüdə olan digər müxəmməslərin rədifi: "Var" [3, s.195], "Dəyer" [3, s.199].

Rəməl bəhrinin altıncı növünün sakızıncı variantı isə fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün ölçüsündədir. Vaqifin bu ölçüdə 1 müxəmməsi vardır, həmin müxəmməsinin baş beyti:

Handa üz tut Gündə yüz gəz	-dum isə, düş düşə aşuf	-düm elə qa -təlik əhva	-l içinə, -l içinə. [3, s.169]
fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilü

Rəməl bəhrinin altıncı növünün onuncu variantı isə fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün ölçüsündədir. Vaqifin bu ölçüdə bir müxəmməsi vardır, həmin müxəmməsinin baş beyti:

Mərhəba, sən Payına peş	bizə, ey tur -keş ola ba	-lə cavan, xos -ş ilə can, xos	gəldin! gəldin! [3, s.190]
fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' ilAtün	fA' lun

Vaqifin aruz vəznində olan şeirləri ilə bağlı deyilənləri sxem şəkildə aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

Bəhərlər	Növü	Variantı	Ölçüsü				Cəmi:
			qəzəl	müxəmməs	müstəzəd	müsbəc	
Həzəc	I	I	məfA' llün məfA' llün məfA' llün	7	2		9
		II	məfA' llün	2	2		4
	VIII	I	məfA' llün məfA' llün məfA' llün məfA' llün	2	5	5	10
		II	məfA' llün məfA' llün məfA' llün fA' llü	3	1		7
Rəməl	II	I	fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün	4	11	1	17
		II	fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün fA' ilü	3	4		2
		III	fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün fA' ilü	2			
	VI	I	fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün fA' ilün	1			1
		II	fA' ilAtün fA' ilAtün fA' ilün fA' ilün	1			1
	VII		fA' ilAtün fA' ilün fA' ilün fA' ilün	1	3		4
	VIII		fA' ilAtün fA' ilün fA' ilün fA' ilün	1			1
	X		fA' ilAtün fA' ilün fA' ilün fA' ilün	1			1
			Cəmi:	19	34	5	2
							61

Nəticə / Conclusion

Bələdiylik, Vaqifin aruz vəznində olan şeirləri üzərində aparılan hesablamalar göstərir ki, şair Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən aruz bəhərləri içərisində ritim, aheng və intonasiya baxımından heca vəzninə daha yaxın olan həzəc və rəməl bəhərlərindən istifadə etmişdir. Şairin aruz vəznində olan 61 əsərindən 27-si həzəc, 34-ü isə rəməl bəhərndədir. Vaqif bu 61 əsərdə 12 vəzən ölçüsündən istifadə etmişdir ki, bunların dördü həzəc bəhərinin iki növü, sakkizi isə rəməl bəhərinin iki növünün variantlarındandır.

Ədəbiyyat / References

1. Cəfər Ə. Əruzun nəzəri əsasları və Azərbaycan əruzu. Bakı, Elm, 1977.
2. Dadaşzadə A. Molla Pənah Vəqif (həyat və yaradıcılığı). Bakı, Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1966.
3. Molla Pənah Vəqif. Əsərləri (Tərtib edən: H.Arashlı). Bakı, Şərq-Qərb, 2004.

Ритм в поэзии Вагифа

Атаами Мирзоев

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви, НАНА. Азербайджан.

E-mail: atacmi@rambler.ru

Резюме. Исследования по имеющимся видам в поэзии Молла Панах Вагифа показывают, что поэт в своём творчестве наиболее пользовался видом хеджа, присущим народной поэзии. Благодаря его поэтическому таланту вид хеджа из народной поэзии стал самой распространённой ветвью письменной литературы. Из исследования жанра аруз в поэзии Вагифа выясняется, что поэт, опираясь на вид хеджа из народной поэзии, создал новое направление в письменной литературе. Определение значения произведений поэта, написанных в классическом стиле, важно также с точки зрения влияния идеальных направлений на его творчество. В произведениях Вагифа, созданных в классическом стиле, в которых ощущима тематическая струя народной поэзии, национальной интонации, ритма, особую роль в распространении вида аруз в народном стихосложении играет использование выражений народного разговорного языка.

Ключевые слова: вид, размер хеджа, часть, аруз, размер, тафиле